

УДК 331.5-053.5:330.131.7 (477.83)

О. П. Мульска

Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України (м. Львів)

РИЗИКИ ПОШИРЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ В РЕГІОНІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано характер дитячої праці в регіоні (Львівська область); з'ясовано основні мотивуючі фактори поширення дитячої праці. Досліджено ризики використання праці дітей в області.

Ключові слова: дитяча праця, ризики дитячої праці.

Усе XX – поч. XXI ст. ознаменовані ростом уваги світової спільноти до проблем виховання підростаючого покоління та проблеми ліквідації дитячої праці. У глобальному вимірі на необхідність цього вказувалося в Женевській декларації прав дитини 1924 р., згодом – у Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. Показовим доробком світової спільноти у сфері викорінення дитячої праці є включення відповідних положень у Декларацію Міжнародної організації праці (МОП). У ній, зокрема, йдеться про основні принципи, права та механізми відповідної політики у сфері праці дітей. Обґрунтовано тезу, згідно з якою дитяча праця є серйозною загрозою сталому економічному та соціальному розвитку держав.

Загалом, ключові положення зазначених документів орієнтовані на врахування загальнолюдських цінностей суспільного розвитку, зокрема поваги до людської гідності, ідеалів миру, добра, любові. Втілення цих ідей, по суті, є дороговказом для формування та реалізації відповідної соціальної політики на рівні національних держав.

В Україні в плані захисту прав і свобод дітей держава займає активну позицію. Зокрема, в 1991 р. Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789-ХІІ ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини. Ефективною є реалізація Міжнародної програми викорінення дитячої праці (ШПЕК), яка діє вже протягом десяти років і демонструє добрий приклад співпраці соціальних партнерів – державних органів, організацій роботодавців та найманих працівників – на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівнях. У 2009 р. прийнято Закон України "Про Загальнодержавну

програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року". У 2011 р. КМУ видав Розпорядження "Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 р. Загальнодержавної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року".

Проте існує ціла низка проблем та ризиків поширення дитячої праці, котрі вимагають вирішення.

Так, в економіці завжди існують інтереси тіньового бізнесу. Серед них є й такі, які детермінують поведінку суб'єктів ринку, стимулюють економію за всіма статтями витрат. Інколи працедавці вдаються до протиправних дій у частині використання дитячої праці, чим "продукують" відповідні ризики майбутнього людського розвитку. Подібні явища особливо помітні в період економічних криз, коли має місце суттєве зниження добробуту громадян, ріст маргіналізації значних верств населення. На цьому фоні створюються стійкі передумови для системного порушення прав дітей, особливо з малозабезпечених сімей. Бідність, соціальні потреби нерідко штовхають їх у сферу заробітчанства. Нелегальна пропозиція праці дітей продукує ріст нелегального попиту на неї і навпаки. Нерідко вона стає передумовою поширення насильства в його різних модифікаціях (торгівля дітьми, сексуальна експлуатація та ін.). Цьому має бути протиставлена усвідомлена активність громадянського суспільства та ефективна політика держави.

Поняття "дитяча праця" охоплює різні види робіт. Серед них виділяють такі, котрі слід ліквідувати, й такі, котрі не вимагають різких заборонних дій (робота, яка узгоджена з батьками й не перешкоджає навчанню та психологічному розвитку дитини). Відмінності у видах виконуваних робіт дітьми породжують окремі форми ризиків.

Зокрема, відповідно до положень чинного законодавства України, можна вичленити три форми ризиків дитячої праці, яку необхідно ліквідувати:

- 1) ризики праці, що виконується дитиною, мінімальний вік якої не відповідає нормам встановленого законодавства (16 років);
- 2) ризики праці, яка ставить під загрозу фізичний, розумовий та психологічний розвиток дитини (праця в шкідливих умовах);
- 3) ризики найгірших форм дитячої праці, які на міжнародному рівні визнані як рабство, боргова кабала та інші форми примусової праці, а також примусова участь у воєнних конфліктах, проституція та порнографія, інша протизаконна діяльність.

Нині в суспільстві все активніше лунають перестороги щодо системності характеру використання дитячої праці. Вказується й на те, що ризики масштабності використання дитячої праці корелюють із рівнем економічно-соціального розвитку кожного окремого регіону України.

Дитяча праця має місце в різних видах людської діяльності. Вона поширена в сільському господарстві, риболовстві, переробній промисловості, у сфері туризму, будівництва, на шахтах та в ролі домашньої прислуги. Зазначені види людської діяльності є найбільш відкритими для поширення ризиків дитячого рабства, торгівлі дітьми, боргової кабали, сексуальної експлуатації, участі в перевезенні наркотиків та торгівлі ними.

Тому, в основу соціальної політики щодо дітей повинні бути покладені заходи, спрямовані на подолання соціально-економічних, інформаційних, освітніх, культурних, соціально-психологічних ризиків поширення попиту на дитячу працю та її пропозиції. Це повинно досягатися забезпеченням відповідного рівня загальної освіти та навчання дітей, а також заходами, спрямованими на покращення матеріального добробуту родин, в яких діти змушені працювати, що сприяло б швидшому подоланню наслідків сучасної системної соціально-економічної кризи.

Сучасні непопулярні економічні реформи у сфері оплати праці, відсутність привабливих місць прикладання праці для батьків блокують ефективні мотиваційні механізми їх зайнятості. Більше того, така ситуація призводить до підміни ролей батьків та веде до деформації життєвих пріоритетів у дітей. Вибір дитиною цінностей заробітчанства на протиположності навчанню стає ризиком втрати шансів розвитку в майбутньому. І тут не можуть слугувати виправданню аргументи, що мотивом праці для дитини виступають матеріальні труднощі в сім'ї та неспроможність батьків надавати гроші на задоволення потреб дітей чи на "кишенькові витрати". Матеріальна складова ланцюга "бідність – незадоволені потреби – дитяча праця" не може визначати дозвільну систему залучення дітей до найманої праці.

Нині в Україні найгірші прояви дитячої праці хоча й перебувають у полі зору правоохоронних органів, проте слабо обліковуються й не систематизуються органами державної статистики. Це негативно позначається на формулюванні заходів відповідної політики держави. Низка проблем може бути вирішена на місцевому рівні. Адже саме сім'я, школа, громада можуть найбільш продуктивно об'єднувати зусилля у справі ліквідації такого явища, як дитяча праця.

Дослідження поширеності дитячої праці в регіоні дозволяють висунути гіпотезу, що рівень поширеності використання дитячої праці залежить від рівня матеріального благополуччя родин, зайнятості дітей у вільний від навчання час та ставлення самих батьків до роботи своїх дітей.

Характеристика вибірки дитячої праці в експертній оцінці

З метою дослідження закономірностей та особливостей поширення дитячої праці на Львівщині 2011 р. було проведено анкетне опитування у грудні.

Вибірка охоплювала 2900 осіб з м. Львова, 550 – Жовківського району Львівської області, 330 та 300 осіб – відповідно Городоцького та Турківського районів області.

У вибірці за статевим розподілом переважають особи жіночої статі. Найбільша частка вибірки (26%) осіб, які працюють, належать до 16-річної вікової групи, найменшою віковою групою виступають особи 8 та 9 років – відповідно 1% та 2% (рис. 1).

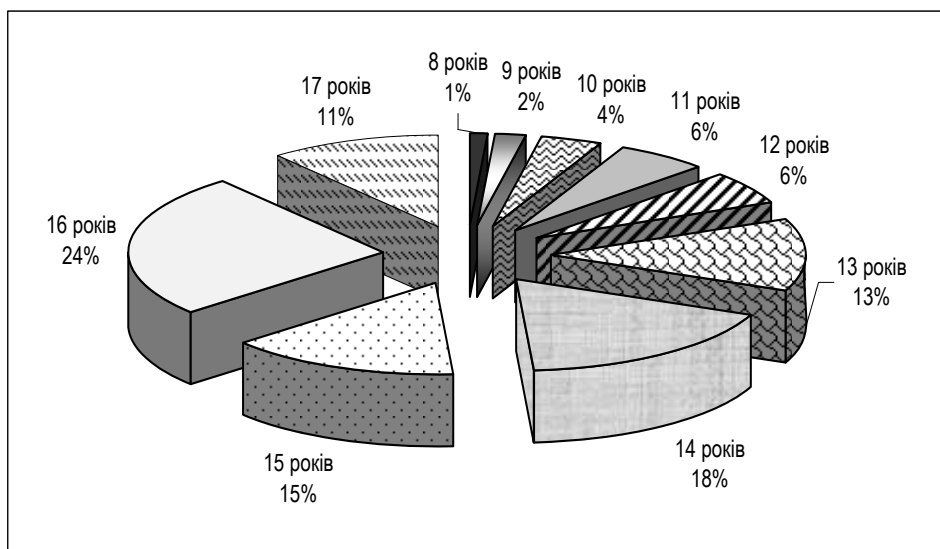

Рис. 1. Віковий розподіл респондентів

Джерело: власна розробка.

Розподіл за ознакою сімейного стану показав, що переважають особи з повної сім'ї, частка яких становить 83%, частка респондентів, які проживають лише з матір'ю, – 12%, а тих, які лише з батьком чи дідусем/бабусею, – 4% та 1% відповідно.

Результати досліджень

Аналіз відповідей дає підстави твердити, що причини, які спонукають дітей Львівщини до праці, носять передусім економічний характер: це матеріальні труднощі сім'ї, а також нові ціннісні орієнтації самих дітей.

Основним фактором, який мотивує дитину працювати, є низький рівень матеріального добробуту сім'ї. Особливо насторожує, що чверть опитаних мають кошти лише на їжу. Водночас спостерігається чітко виражене прагнення дітей до нових стандартів споживання (бажання купляти дорогі речі виявили 40% опитаних дітей). Так, відповіді на запитання про матеріальний стан сім'ї мають такий вигляд (табл. 1).

Не менш цікавими є відповіді щодо джерел отримання коштів дітьми. На запитання про те, хто і скільки дає грошей на задоволення потреб, відповіді розташувалися таким чином (табл. 2).

Таблиця 1

Друже, оціни, будь-ласка, матеріальний стан своєї сім'ї

Альтернативи відповідей	% до всіх опитаних
Грошей вистачає на все необхідне, є заощадження	15
Грошей вистачає на все необхідне, але немає змоги робити заощадження	18
Загалом на прожиття вистачає, але немає можливості придбати дорогі речі (побутова техніка, автомобіль, відпочинок за кордоном та ін.)	40
Вистачає лише на їжу	24
Грошей не вистачає іноді навіть на їжу	3

Джерело: власна розробка.

Таблиця 2

Друже, спробуй, будь ласка, визначитися з питанням, хто і скільки дає тобі грошей на основні потреби?

Альтернативи відповідей	% до всіх опитаних					
	Мати	Батько	Бабуся	Дідусь	Тітка та дядько	Заробляю сам/сама
До 10 грн	8	10	10	8	2	0
10–20 грн	15	9	4	2	0	0
20–30 грн	16	20	1	0	0	0
30–50 грн	18	12	2	1	0	4
50–100 грн	7	11	2	0	0	19
100–200 грн	11	2	0	0	0	53
200–500 грн	1	2	0	0	0	22
Більше 500 грн	0	0	0	0	0	1
Нічого	24	34	80	89	0	1

Джерело: власна розробка.

Три чверті опитаних отримують кошти від батьків. Найбільша кількість (20% респондентів) отримують гроші від батька в розмірі 20–30 грн на місяць. 18% дітей отримують по 30–50 грн від матері. Більше половини (53%) заробляють самостійно у розмірі 100–200 грн/міс. П'ята частина респондентів отримують оплату праці в розмірі 200–500 грн/міс. Показово, що є й такі (1%), хто може самостійно заробляти понад 500 грн в місяць.

Узагальнююча оцінка використання отриманих грошових коштів представлена в табл. 3. У переважній більшості (62% підтвердженень) особи купують продукти харчування, солодощі та напої. Цікаво, що високий відсоток є таких, що самостійно вибирають і купують собі одяг та взуття (60% респондентів). Більше чверті опитаних витрачають отримані кошти на придбання предметів тривалого використання (26%). Не менш цікавою залишається відповідь про витрачання коштів на дискотеках, у барах/кафе – 68% опитаних. І лише 20% використовують зароблені кошти на заняття з учителями (репетиторство).

Таблиця 3

Друже, будь ласка спробуй визначитися, як використовуєш отримані кошти?

Альтернативи відповідей	% до всіх опитаних
Купівля їжі, напоїв	62
Купівля одягу, взуття	60
Купівля предметів тривалого використання (комп'ютер, мобільний телефон, MP3-плеєр та ін.)	26
Дискотеки, бари, кафе	68
Заняття з вчителями (репетиторство)	20
Заощаджую гроші з метою подальшого навчання	4
Заощаджую гроші з іншою метою (купівля автомобіля, лікування матері)	1

Джерело: власна розробка.

Одна десята частина опитаних дітей дали самостійну відповідь, що заробляють кошти з метою купівлі автомобіля у перспективі. Лише одна дитина відповіла, що метою її праці є накопичення коштів на лікування матері.

Задовольнити власні потреби можуть лише 2% опитаних дітей, тому працюють вони лише для власного задоволення. Проте 98% дітей вважають, що наявних грошей недостатньо, тому вони змушені працювати.

Розбіжності в інтегральній оцінці використання коштів цілком закономірно пояснюються різним матеріальним становищем родини, суперечливим впливом на очікувані результати від трудової діяльності дітей та причинами, що провокують дитину до втягнення в кримінальну діяльність.

Мотивація трудової зайнятості дітей регіону пояснюється природою їхніх потреб економічного, соціального чи психологічного характеру. На запитання "Що тебе приваблює у можливості самостійно заробляти гроші?" (респондентам надавалась можливість вибрати не більше трьох варіантів відповідей із альтернатив) було одержано такий зріз відповідей (табл. 4).

Таблиця 4

Друже, що тебе приваблює у можливості самостійно заробляти гроші?

Альтернативи відповідей	% до всіх опитаних
Здатність купити все, чого бракує (одяг, комп'ютер, мобільний телефон тощо)	64
Хочу відкладати кошти на навчання за кордоном	27
Можливість витратити кошти на розваги та поїздки	44
Віддаю батькам, оскільки вони заробляють мало	22
Роблю заощадження, оскільки зараз не знаю, як їх правильно витратити	1
Віддаю гроші тим, кому вони потрібні (на лікування чи на їжу)	1

Джерело: власна розробка.

Заглиблення в суть проблеми дає підстави говорити не стільки про причини економічного характеру, як про формування двох моделей поведінки дітей:

1. За загальними споживчими настроями (потреба коштів на розваги, поїздки, купівля одягу/комп'ютера, мобільного телефону, покращення матеріального стану).

2. За специфічними прагненнями розвитку (бажання навчатися за кордоном; заощадження з метою купівлі автомобіля; необхідність накопичення коштів з метою лікування).

У цілому, домінуючі економічні мотиви праці дітей пов'язувалися з прагненням покращити свій матеріальний стан та добробут своєї родини, зміцнити економічний статус чи з необхідністю задовольнити свої потреби та інтереси.

На запитання "Чи маєш бажання працювати і в найближчий період?" більшість дітей (86%) дали позитивну відповідь. Цікаво, що 14% відповіли, що бажають змінити вид виконуваної роботи. Та жодна дитина не має наміру відмовитися від трудової діяльності повністю.

Одним з ключових завдань дослідження було детальніше проаналізувати розуміння самими дітьми ризиків праці, які пов'язані з процесом їх трудової активності. У зв'язку із цим респондентам пропонувалось оцінити ставлення до праці інших дітей (табл. 5).

Таблиця 5

Друже, яке твоє ставлення до праці інших дітей?

Альтернативи відповідей	% до всіх опитаних
Позитивно, вони можуть самостійно вирішувати свої матеріальні проблеми, не чекаючи допомоги від батьків	18
Позитивно, вони можуть допомогти в забезпеченні матеріального добробуту родини	59
Нейтрально	2
Негативно, оскільки це експлуатація дітей	18
Негативно, праця дітей шкодить їхньому здоров'ю та перешкоджає навчанню	3

Джерело: власна розробка.

Варто вказати, що переважно відповіді були прогнозованими. У 2/3 респондентів праця розглядається як елемент їх соціального розвитку (соціалізації та зрілості). Найчастіше діти Львівської області позитивно ставляться до праці, вони допомагають батькам у покращенні фінансового становища родини. Цей чинник відзначили 59% опитаних дітей. П'ята частина респондентів прямо вказала на можливість самостійно вирішувати свої матеріальні проблеми, не чекаючи допомоги від батьків (18%). Турбує інший момент, про який діти говорять як дорослі: 18% респондентів знайомі з проблемою експлуатації дітей, використання їх у найгірших формах праці (наприклад, жеб-

ракування), а 3% – особливо наголошують на ризику дитячої бездоглядності, що виявляється в шкоді їхньому здоров'ю та перешкоджає навчанню.

Загалом, більшість дітей оцінюють свою трудову зайнятість позитивно, лише чверть говорять про неї як про негативне явище, яке впливає на стан здоров'я та процес навчання (близько 21% опитаних дітей).

Нейтральний вплив праці відзначили тільки 2% респондентів.

У процесі опитування досліджувалася також думка юних респондентів стосовного умов праці, в яких вони перебувають. Їх відповіді на запитання про сприятливість умов праці наведені у табл. 6.

Умови праці, в яких перебувають діти, 42% опитаних оцінили як більшою мірою сприятливі. Водночас майже стільки ж респондентів (41%) зазначили, що умови, в яких вони працюють, можна назвати скоріше несприятливими, ніж сприятливими. Десята частина опитаних вважають умови своєї праці цілком несприятливими для дітей.

Таблиця 6

Юний друже, чи умови праці є прийнятні для тебе?

Альтернативи відповідей	% до всіх опитаних
Так, умови є сприятливими	7
Більшою мірою сприятливі, ніж несприятливі	42
Більшою мірою несприятливі, ніж сприятливі	41
Ні, умови для праці несприятливі	11

Джерело: власна розробка.

У процесі опитування з'ясувалася також думка респондентів стосовно впливу праці на стан здоров'я. Відхилення в психологічному та фізичному самопочутті дитини від норми негативно відображається на її життєвій активності та на навчанні, а отже може вплинути на її трудову діяльність у майбутньому. Тому проблема збереження потенціалу здоров'я дітей, у тому числі духовного, окрім своєї гуманістичної орієнтації, яка в умовах демократизації соціально-трудових відносин виступає домінуючою, повинна розглядатись також з точки зору економічних і соціально-захисних позицій.

Важливим залишається таке: значна частина респондентів усвідомлює, що умови та специфіка їх праці заважають збереженню чи підтриманню на необхідному рівні потенціалу їхнього здоров'я. Так, найбільша частка респондентів (65%) констатувала домінуючий вплив на стан їхнього здоров'я несприятливих умов праці (специфіка роботи, пов'язана з працею на вулиці). Помітну роль відіграє фізичне напруження (12% підтверджень).

Найбільш типовими для дітей є праця в таких сферах людської діяльності: сільське господарство, домашнє господарство, будівництво, торгівля, робота на вулиці, а також, в окремих випадках, незаконна діяльність.

Дослідження вказало на існування територіальної специфіки поширення окремих видів робіт, які виконують діти (рис. 2–6).

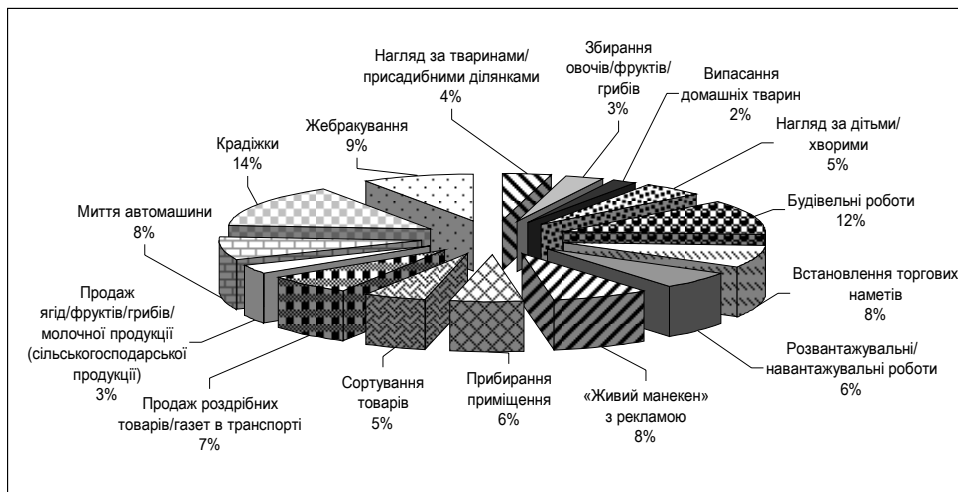

Рис. 2. Види діяльності дітей м. Львова

Джерело: власна розробка.

Так, для міста Львова найхарактернішою працею дітей виступають будівельні роботи, у яких задіяні 13% опитаних, робота на вулиці – 20% (продаж роздрібних товарів/газет у транспорті, ягід/фруктів/грибів/молочної продукції, миття автомашини), а також крадіжки/жебракування – 25% респондентів.

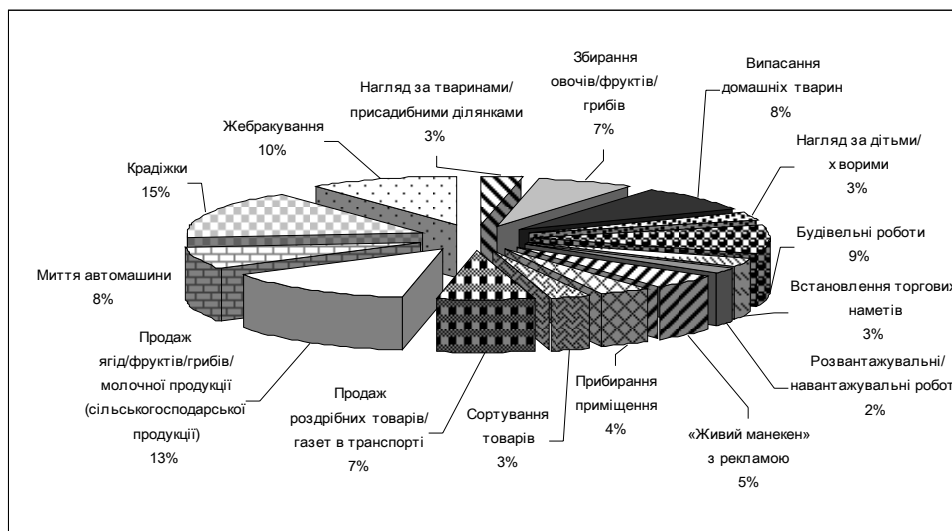

Рис. 3. Види діяльності дітей Турківського району Львівської області

Джерело: власна розробка.

Для Турківського району Львівської області в основному переважає попит на робочу силу у сільськогосподарській галузі. Дитяча праця також має

місце і на будівництві (сортування будівельних відходів, підсобні роботи) та на ремонті сільськогосподарської техніки, у яких задіяні відповідно 10% та 9% опитаних. Через скрутний матеріальний стан родини 28% опитаних дітей вважають крадіжки та жебракування виправданим та прибутковим способом заробляти гроші.

У Городоцькому районі Львівської області найбільша кількість дітей працює у будівельній сфері та у сфері торгівлі – це відповідно 12% та 27% опитаних. 18% дітей задіяні у вуличній торгівлі (миття автомашин, продаж сільськогосподарської продукції) та 11% займаються крадіжками та жебрацтвом.

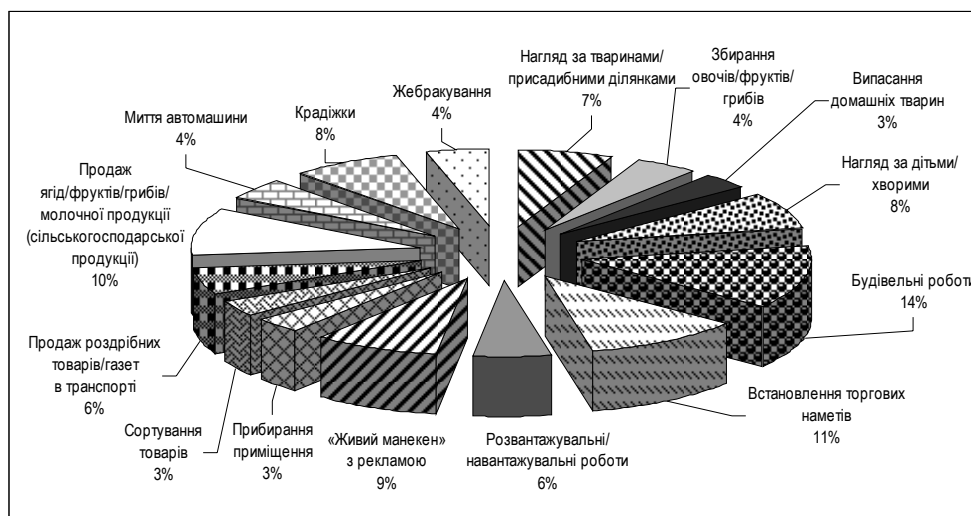

Рис. 4. Види діяльності дітей Городоцького району Львівської області

Джерело: власна розробка.

У Жовківському районі Львівщини переважає дитяча праця в торгівлі сільськогосподарською продукцією (продаж ягід/фруктів/грибів/молочної продукції). По 6% опитаних респондентів задіяні у продажу роздрібних товарів та газет у транспорті або виконують роль "живого манекена" з рекламою. У будівельній сфері працює 9% опитаних дітей.

У процесі дослідження також виявлено, що є діти, які змушені працювати на кількох робочих місцях, переважно одночасно задіяні у вуличній торгівлі і сільському господарстві, а також вдаються до крадіжок.

Трапляються поодинокі випадки використання дітей у протизаконній діяльності, залучення дітей у сферу нелегальної праці, що пов'язано з їх прагненням якнайшвидше роздобути грошей на свої потреби чи потреби сім'ї.

Загалом у відповідях дітей чітко простежуються притаманні їм тривожний стан та переживання. Така ситуація цілком пояснюється об'єктивними умовами трудової діяльності, соціопсихологічними бар'єрами, що виникають у дітей, а також труднощами адаптації до нового середовища, невизначеністю

їх майбутнього та іншими ризиками негативного характеру, які в сукупності з кумулятивним ефектом впливають на дітей.

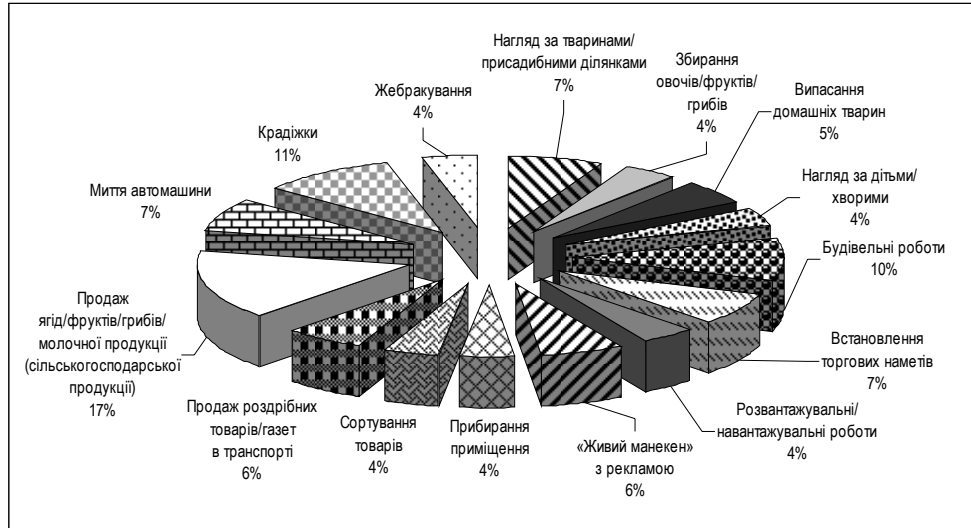

Рис. 5. Види діяльності дітей Жовківського району Львівської області

Джерело: власна розробка.

Дослідження проблем та стану поширення ризиків дитячої праці у Львівській області дає підстави сформулювати такі висновки.

На ринку праці Львівщини мають місце ризики поширення використання дитячої праці. Вони є наслідком низки факторів, котрі необхідно враховувати при розробці стратегічних дій з вирішення проблеми. Вивчення цих факторів вимагає достовірної інформації щодо фактів і масштабів використання дитячої праці.

Ситуація в регіоні відображає загальні тенденції впливу системної економічної кризи на добробут мешканців. Тому праця дитини часто розглядається як звичайне, усталене явище. Проте за такої ситуації в суспільстві виникають ризики трансформації ролі сім'ї та все більшого поширення її асоціальності. І це зумовлює одночасно посилення фактора міграції на формування нового стереотипу щодо сприйняття дитячої праці, а також зростає роль ризиків трансформації життєвих установок у свідомості дитини.

Усе це слугує підставою для відповідного реагування з боку органів державного управління. Так, органи місцевого самоврядування (особливо служба у справах дітей та інспекція праці у Львівській області) та громадські організації повинні вживати відповідні заходи з протидії використанню небезпечних форм дитячої праці, а для попередження поширення дитячої праці тісно співпрацювати з представниками бізнесу та громадськістю в розвитку як системи освіти, так і системи соціального захисту підростаючого покоління.

Вирішення проблеми використання дитячої праці у Львівській області та протидія використанню найгірших її проявів повинні стати частиною загальнодержавної стратегії із забезпечення гідних умов праці для населення країни. Необхідними є також формування бази даних про доходи та потреби малозабезпечених родин, а також моніторинг взаємозв'язку їх становища з працею дітей на засадах найму.

Важливими кроками мають стати включення проблеми викоренення дитячої праці в основну частину Програми гідних умов праці; формування регіональної програми забезпечення гідних умов праці, у якій знайшли б місце положення концепції Міжнародної програми з викоренення дитячої праці (МОП-ШЕК); розроблення та апробація моделі партнерських контактів між численними громадськими і державними структурами, які займаються вирішенням цієї проблеми.

Розмитість загальнодержавної політики протидії поширенню дитячої праці не дає можливості накреслити чіткі пріоритети її реалізації в регіоні. Тому на вирішення проблеми має бути спрямована увага як загальнодержавних, так і регіональних урядових структур.

Подолання ризиків дитячої праці вимагає також нових поглядів на нормативно-правове, економічне, інституційне забезпечення інструментів їх викоренення (зміна законодавства України про гідні умови праці, удосконалення моніторингу та прогнозування явища дитячої праці). Це вимагає формування чіткої системи обліку та статистики поширеності явища дитячої праці у регіоні, вжиття ефективних заходів для зменшення негативних наслідків використання праці дітей.

Отримано 12.03.12

О. П. Мильская

РИСКИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДЕТСКОГО ТРУДА В РЕГИОНЕ (НА ПРИМЕРЕ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

Проанализированы характер детского труда в регионе (Львовская область), выяснены основные мотивирующие факторы распространения детского труда. Исследованы риски использования труда детей в области.

Ключевые слова: детский труд, риски детского труда.

O. P. Mulska

RISK OF CHILD LABOR IN THE REGION (ON THE EXAMPLE OF REGION OF THE LVIV)

Analyzed the nature of child labor in the region (Lviv), found the main motivating factors for distributing child labor. The risks of child labor in the region investigated.

Key words: child labor, child labor risks.